

**ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»
В АКТАХ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
ДОКТРИНИ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ**

**THE PROBLEM OF INTERPRETATION OF “HUMAN BEINGS TRAFFIC” CONCEPT
IN INTERNATIONAL AND DOMESTIC LAW ACTS, DOCTRINE
AND COURT PRACTICE**

Чемодурова А.Ю., студентка III курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Торгівля людьми є одним із найбільш небезпечних злочинів проти життя та здоров'я особи та однією з глобальних проблем сучасного світу. Для ефективної роботи з розгляду справ щодо торгівлі людьми необхідним є розуміння сутності цього терміна.

Стаття присвячена аналізу поняття «торгівля людьми» в чинних актах міжнародного та національного законодавства. Зазначено розуміння цього терміна в Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року та Факультативному протоколі до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Висвітлено тлумачення цього явища в профільному Законі України «Про протидію торгівлі людьми».

У науковій роботі проаналізовано зміни, внесені до статті 149 Кримінального кодексу України з моменту криміналізації цього діяння. З'ясовано розуміння діяння «торгівля людьми» у 1998, 2001 та 2006 роках. Розглянуто визначення цього явища в чинній редакції цієї норми.

Придільно увагу доктринальному визначенню сутності цього негативного явища. Виявлено проблему практичного застосування статті 149 ККУ, що полягає в отождненні діяння у вигляді торгівлі людьми з купівлею-продажем у цивільно-правовому розумінні. Зазначено відмінності цивільно-правового явища «купівля-продаж» та кримінально караного діяння «торгівля людьми».

У підсумку статті сформульовано власне визначення торгівлі людьми у широкому розумінні. Встановлено, що це діяння має більш широкий зміст, ніж передача товару відповідно до норм цивільно-правового законодавства. Автором зазначено, що існування різних підходів до визначення поняття «торгівля людьми» в нормативно-правових актах міжнародного та національного рівнів, його неоднакове тлумачення в науці кримінального права та правозастосовній діяльності породжують необхідність подальшого вдосконалення положень статті 149 КК України та вироблення єдиної дефініції поняття торгівлі людьми задля підвищення ефективності протидії цьому суспільно небезпечному діянню.

Ключові слова: торгівля людьми, тлумачення, розуміння, визначення, явище.

Human traffic is one of the most dangerous crime against human life and health and one of the most global problems of the present-day. For effective work on consideration of cases concerning human trafficking it's necessary to understand the essence of this term.

This article is concerned with the analysis of "human beings traffic" concept in valid international and domestic law acts. There is the interpretation of this term in the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children and punishment for it, in the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, 2005, and in the Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography in this work. The paper looks at the definition of the concept in the main Act of Ukraine "Anti Human Trafficking measures".

The research paper gives a detailed analysis of the article 149 of Criminal Code of Ukraine changes from the moment of this action criminalization. The understanding of the act of "human trafficking" in 1998, 2001 and 2006 was clarified.

It draws our attention to the doctrinal determination of this negative concept point. The author examines the practical use of the article 149 CCU problem that concerns in equalization of "human beings traffic" concept and the act of purchase and sale in the civil conception. The differences between the civil law phenomenon "buying and selling" and the criminal act "human trafficking" are noted.

The conclusion dwells upon the "human beings traffic" definition in the broad sense. Established that this act has a broader meaning than the transfer of "goods" in concerning the rules of civil law. The author notes that the existence of different approaches to the definition of "trafficking in human beings" in regulations of international and national levels, its unequal interpretation in the science of criminal law and law enforcement, creates the need for further improvement of Art. The article 149 of the Criminal Code of Ukraine and the development of a single definition of "trafficking in human beings" in order to increase the effectiveness of combating this socially dangerous act.

Key words: human beings traffic, interpretation, sense, concept point.

Постановка проблеми. Торгівля людьми є однією з глобальних проблем сучасного світу. За оцінками Організації Об'єднаних Націй, проблема транснаціональної злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, посідає третє місце після торгівлі зброєю та наркотиками. Суспільна небезпечність торгівлі людьми як злочинного діяння полягає в посяганні на невід'ємні права людини, такі як право на повагу, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, а інколи й право на життя. Отже, необхідною є ефективна протидія торгівлі людьми.

Першим важливим аспектом результативної роботи з розгляду справ щодо торгівлі людьми є розуміння сутності цього терміна. В актах міжнародного та національного законодавства, а також у доктрині кримінального права не існує єдиного тлумачення поняття «торгівля» як форми діяння цього кримінального правопорушення. Внаслідок цього виникають проблеми практичного застосування статті 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [7]. Поширеною помилкою є розуміння торгівлі

людьми як цивільно-правової угоди. Втім, таке розуміння зазначеного діяння є досить вузьким та не охоплює усі можливі варіанти його прояву. У зв'язку з цим існує необхідність дослідження поняття «торгівля» як форми діяння об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення задля попередження помилок під час застосування статті 149 КК України у правозастосовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблему протидії торгівлі людьми досліджували багато вчених, зокрема О.М. Бандурка, С.С. Єсімов, В.М. Іващенко, Л.Г. Ковальчук, О.Д. Комаров, К.Б. Левченко, О.М. Радченко, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, О.А. Удалова. Також питання протидії цьому суспільно небезпечному явищу неодноразово були предметом обговорення на міжнародних наукових конференціях та семінарах. Втім, незважаючи на численні наукові дослідження, окремі аспекти цієї проблеми залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового аналізу.

Метою статті є дослідження визначення поняття «торгівля людьми» в актах міжнародного та національного законодавства, аналіз статті 149 КК України та її попе-

редніх редакцій, формулювання авторського визначення поняття торгівлі людьми як форми діяння цього кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох століть рабство, тобто насильницьке підпорядкування однієї людини іншою або однієї групи людей іншою групою людей, було легалізованим, а людей ділили за майновим статусом та походженням. Сьогодні, попри заборону на міжнародному та національному рівнях, існує проблема торгівлі людьми, яку часто називають «рабством XXI століття», адже в обох випадках людина розглядається лише як знаряддя або інструмент.

Торгівля людьми охопила всі країни світу незалежно від рівня соціального та економічного розвитку. Громадяни менш розвинених держав зазвичай стають жертвами та «товаром» для різних способів експлуатації в розвинених країнах. Україна – це держава, з якої, як правило, здійснюється експорт «живого товару» на світові «ринки», зокрема в Туреччину, Італію, Польщу, Іспанію, Німеччину, країни колишньої Югославії, Угорщину, Чехію, Грецію, Російську Федерацію, Об'єднані Арабські Емірати, Ізраїль, Сполучені Штати Америки.

Жертвами торгівлі людьми стають особи, які вірять у можливість легкого заробітку, тому необачно погоджуються на будь-які пропозиції неперевічених підприємств та роботодавців, надають оригінали документів незнайомим людям та укладають трудові договори мовами, які не розуміють. Унаслідок таких довірливих дій нерідко багато з них потрапляють у важкі ситуації, стають жертвами фізичної чи моральної експлуатації, змушені виконувати важку, неоплачувану роботу вище своїх сил тощо.

Торгівля людьми становить значну суспільну небезпеку. Отже, важливим завданням держав є протидія цьому негативному явищу, а для цього необхідно дійти єдиної точки зору щодо тлумачення торгівлі людьми.

Найважливішими міжнародно-правовими документами, які спрямовані на протидію торгівлі людьми, є Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, і Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року.

Стаття 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (далі – Протокол ООН 2000 року), містить таку дефініцію поняття «торгівля людьми»: здійснюване задля експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу у вигляді платежів або вигід для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає принаймні експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів (пункт «а» статті 3) [1].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року виходить з аналогічних підходів і визначає торгівлю людьми як найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом, або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, задля експлуатації. Експлуатація включає принаймні експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів (пункт «а» статті 4) [2].

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії визначає торгівлю дітьми як будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування (пункт «а» статті 2) [3].

Важливість цих міжнародних інструментів для правильного розуміння торгівлі людьми й належного здійснення дієвої та результативної боротьби з цим злочином впливає з примату норм міжнародного права над нормами національного законодавства. Так, відповідно до статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4]. З частини 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року випливає, що якщо міжнародним договором України, який набув чинності в установленому порядку, встановлено інші правила з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються саме правила міжнародного договору [5].

Міжнародно-правові акти щодо протидії торгівлі людьми, які ратифікувала Україна, вимагають не лише криміналізації цього явища, але й безпосередню імплементації їх положень у національне законодавство та правозастосовну практику. На виконання цих вимог 20 вересня 2011 року було прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми», який набув чинності 15 жовтня 2011 року. У цьому Законі під торгівлею людьми розуміється здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинене задля експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що, відповідно до Кримінального кодексу України, визнаються злочином. Крім дефініції цього поняття, Закон також закріплює організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок установлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам [6].

Генезис розвитку кримінального законодавства України у сфері протидії торгівлі людьми свідчить про те, що з моменту криміналізації цього діяння назва та зміст статті Особливої частини КК, яка закріплює відповідальність за його вчинення, неодноразово піддавалися змінам та доповненням. Україна була однією з перших країн пострадянського простору, яка криміналізувала це діяння. У редакції Кримінального кодексу УРСР від 24 березня 1998 року у частині 1 статті 124 торгівля людьми визначалась як відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане із законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі задля сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці [8]. Втім, таке законодавче визначення об'єктивних ознак цього кримінального правопорушення не охоплювало усі можливі прояви суспільно небезпечної поведінки, пов'язаної з торгівлею людьми, зокрема випадки відсутності фактичного заволодіння людиною, застосування щодо потерпілої особи обману, шантажу або іншого способу вчинення цього кримінального правопорушення чи вчинення цього діяння без переміщення потерпілого через державний кордон України.

Прийнятий у 2001 році новий Кримінальний кодекс України у статті 149 передбачив відповідальність за торгівлю людьми, яка визначалась як продаж, інша платна передача людини, а також здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) задля сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці.

Згодом до статті 149 КК України були внесені зміни задля гармонізації її положень із міжнародними стандартами, насамперед зі статтею 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ратифіковану Україною у 2004 році. Ці зміни та доповнення відбулись на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення у заняття проституцією» від 12 січня 2006 року [9], згідно з яким попередню назву статті 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» було змінено на таку: «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». При цьому зміни відбулись не тільки у назві, але й у змісті цієї статті. Так, відповідно до редакції частини 1 статті 149 КК України від 2006 року, зміст цього злочину визначався як торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинене задля експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Ці зміни статті 149 КК України дали змогу привести положення національного кримінального законодавства у відповідність до визначень торгівлі людьми, що містяться у Протоколі ООН 2000 року, проте вони все одно ще не повною мірою відповідали іншим міжнародним стандартам у сфері протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Подальші зміни статті 149 КК України відбулись у 2018 році на підставі Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами» [10]. Цим Законом була змінена не тільки назва статті 149 КК України, але й її зміст. Нині чинна редакція цієї статті має назву «Торгівля людьми» та передбачає кримінальну відповідальність за вчинення торгівлі людиною, а також вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені задля експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Як видно з диспозиції цієї статті, законодавець значно розширив коло можливих способів вчинення цього злочину порівняно з попередніми редакціями статті 149 КК України, до яких належить використання примусу, викрадення, матеріальної чи іншої залежності потерпілого або підкупу третьої особи, що контролює потерпілого, адже зазначено способи та форми вчинення такого діяння. Водночас законодавець виключив посилання на здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, як альтернативне діяння об'єктивної сторони, у зв'язку з чим поняття діяння «торгівля людьми» набуло іншого, більш широкого змісту, що привело до виникнення різних підходів до його тлумачення у науці кримінального права. Втім, уявляється, що найбільш суттєвим недоліком законодавчого визначення ознак цього кримінального правопорушення у статті 149 КК України є те, що поняття «торгівля

людьми» у законі вживається у двох різних значеннях. Так, у назві статті 149 КК України воно вживається як назва кримінального правопорушення та об'єктивна ознака цього кримінального правопорушення, а саме як окремий, самостійний вид діяння. У зв'язку з цим у правовій науці та судовій практиці існують різні позиції щодо розуміння поняття «торгівля людьми» у значенні об'єктивної ознаки цього кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що у наукових колах не сформовано єдиного підходу до розуміння поняття «торгівля людьми». Узагальнюючи визначення цього поняття, надані вченими, О.М. Бандурка відзначає, що «сьогодні в поняття торгівлі людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, які мають спільні ознаки, головною серед яких є продаж (інша платна передача) людини. Торгівлю тлумачать як такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю); продаж, що призводить до вчинення щодо людини інститутів та звичаїв, тотожних з рабством, таких як боргова кабала, сімейне рабство; вивезення для продажу або продаж людини за кордоном чи у своїй країні для використання у проституції або порнобізнесі; продаж дитини для незаконного усиновлення; використання ембріону чи плоду людини з корисливою метою (фактично продаж ембріону чи плоду); продаж людини задля незаконного вилучення її органів» [11, с. 9]. Отже, точка зору деяких науковців, які стверджують, що «торгівля людьми – це лише купівля-продаж людини», викликає певні зауваження, бо такий підхід до розуміння змісту цього діяння не охоплює усі можливі форми його прояву [12]. Іншу позицію займає С.С. Єсімов, який розглядає торгівлю людьми як «діяльність організованих злочинних груп, що складається із сукупності протиправних діянь з купівлі-продажу або вчинення інших угод щодо людини, а також з експлуатації людини в різних формах, які здійснюються, як правило, за допомогою дій із забезпечення вербування, перевезення, передачі, приховування, утримання та використання жертви» [13, с. 63–64].

Наявність різних підходів до визначення поняття «торгівля людьми» як ознаки об'єктивної сторони цього злочину у міжнародно-правових актах, законах України та правовій доктрині викликає певні проблеми у судовій практиці під час застосування статті 149 КК України. Так, Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Валентина Щепоткіна зазначає, що «сьогодні існують різні визначення поняття «торгівля людьми». Вони сформульовані у статті 149 Кримінального кодексу України, у профільному Законі України «Про протидію торгівлі людьми» та в міжнародних конвенціях, які містять зобов'язання держави щодо криміналізації відповідних діянь. Потрібно гармонізувати поняття в міжнародному та національному праві, аби забезпечити єдність тлумачення, застосування та правильної кримінально-правової кваліфікації таких злочинів». Отже, на її думку, під час розслідування та кваліфікації випадків торгівлі людьми виникають проблеми правозастосовного характеру.

Непоодинокими є випадки, коли торгівлю людьми суди тлумачать виключно як купівлю-продаж у цивільно-правовому контексті й фактично застосовують цивільно-правовий аналіз правочину купівлі-продажу до цих правовідносин, указуючи на наявність істотних умов і зобов'язань, які є визначальними в цивільно-правових відносинах. Так, Дарницький районний суд м. Києва у вирокі від 7 червня 2016 року, не погоджуючись із кваліфікацією дії підозрюваної особи за частиною 2 статті 149 КК України, зазначив, що «торгівля людьми полягає у здійсненні щодо потерпілого угоди купівлі-продажу, в якій потерпіла особа виступає як предмет цієї угоди (товар). Це угода, за якою одна особа (продавець) передає людину у фактичне володіння та розпорядження іншій особі (покупця) за певну грошову винагороду. Угода може бути викладена як письмово, так і в усній формі. При цьому продавець бере на

себе зобов'язання передати людину покупцю, а покупець зобов'язується заплатити за це».

Вважаємо, що торгівля людьми як форма діяння вчинення цього кримінального правопорушення не завжди може мати вигляд купівлі-продажу у її класичному цивільно-правовому розумінні. Уявляється, що визначальною ознакою цього діяння є факт передачі людини (чи управління людиною) незалежно від виникнення інших зобов'язань, властивих правочину купівлі-продажу, таких як ціна, наявність і форма оплати за передачу людини (боргова кабала передбачає оплату шляхом відпрацювання) [14, с. 37]. Свідченням цього виступають положення статті 149 КК України, бо для визнання цього делікту закінченим закон не вимагає досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов укладення договору купівлі-продажу чи будь-якої іншої угоди. Уявляється, що з огляду на ступінь суспільної небезпеки такого діяння, як торгівля людиною, сам факт домовленості про незаконну передачу чи досягнення згоди про укладення такої угоди щодо людини на певних умовах має визнаватися достатнім для визнання наявності об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 149 КК України, у поведінці особи. Вважаємо, що встановлення цього діяння не залежить від його відповідності усім правовим вимогам угоди (правочину), які висуваються саме до цивільно-правового договору купівлі-продажу. У зв'язку з цим вважаємо, що застосований у статті 149 КК України термін «торгівля людиною» має досить умовний характер та не є тотожним діям щодо укладення цивільно-правової угоди купівлі-продажу, а також має більш широкий зміст.

Висновок. Аналіз відповідних міжнародно-правових та законодавчих нормативно-правових актів України, а також наукових підходів до визначення поняття «торгівля людьми» дає змогу дійти висновку, що кримінальне правопорушення у вигляді торгівлі людьми полягає у здійсненні незаконної угоди (оплатної або безоплатної), а також вербуванні, переміщенні, переховуванні, передачі або одержанні людини, вчинених задля експлуатації в будь-якому її прояві, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини, інших способів або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи шляхом підкупу у вигляді платежів або вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. При цьому діяння у формі торгівлі як ознака об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення не зводиться виключно до купівлі-продажу у його цивільно-правовому значенні. Це діяння має більш широкий зміст, ніж передача товару, відповідно до норм цивільно-правового законодавства. З огляду на існування різних підходів до визначення поняття «торгівля людьми» у нормативно-правових актах міжнародного та національного рівнів, а також його неоднакове тлумачення у науці кримінального права та правозастосовній діяльності задля підвищення ефективності протидії цьому суспільно небезпечному діянню вбачається доцільним подальше вдосконалення положень статті 149 КК України, а також вироблення єдиної дефініції поняття торгівлі людьми як форми діяння, передбаченого статтею 149 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності / Організація Об'єднаних Націй. Ратифіковано 4 лютого 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми / Рада Європи. Ратифіковано 21 вересня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.
3. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії / Організація Об'єднаних Націй. Ратифіковано 3 квітня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Про міжнародні договори України : Закон України від 11 квітня 2021 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
6. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 1 січня 2020 року № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. С. 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 2001-05 (втратив чинність 1 вересня 2001 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення у заняття проституцією : Закон України від 12 січня 2006 року № 3316-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3316-15/ed20180828>.
10. Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами : Закон України від 6 вересня 2018 року № 2539-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19#n5>.
11. Бандурка О.М. Загальна характеристика проблеми торгівлі людьми. *Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми* : збірник наукових праць конференції. Київ ; Харків : вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2004. С. 9–13.
12. Радченко О.М. Торговля людьми: кримінально-правові та кримінологічні проблеми. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 466–471.
13. Боротьба з торгівлею людьми : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (21 червня 2013 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 208 с.
14. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ : Фенікс, 2019. 120 с. URL: <https://iom.org.ua/sites/default/files/analysis2019.pdf>.